

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA HESABATLILIĞIN VƏ ŞƏFFAFLIĞIN ARTIRILMASINDA AUDİTİN ROLUNUN GÜCLƏNDİRİLMƏSİ

İxtisas: **5303.01** - “Mühasibat uçotu”

Elm sahəsi: **İqtisad elmləri**

İddiaçı: **Kamran Maarif oğlu Abbasov**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

GƏNCƏ – 2022

Dissertasiya işi Azərbaycan Kooperasiya Universitetində yerinə yetirilmişdir

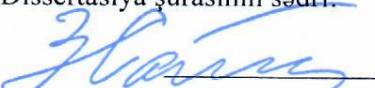
Elmi məsləhətçi: iqtisad elmləri doktoru, professor,
Əməkdar elm xadimi
Bəyalı Xanəli oğlu Ataşov

**Rəsmi
opponentlər:** iqtisad elmləri doktoru, professor
Niyazi Musa oğlu İsmayılov

iqtisad elmləri doktoru, professor
Vahid Tapdıq oğlu Novruzov

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Rövşən Kamil oğlu Məmmədov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti və Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin ED 2.42 Birgə dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: AMEA-nın həqiqi üzvü, i.e.d.,
professor
Ziyad Əliabbas oğlu Səmədzadə

**Dissertasiya şurasının
elmi katibi:** iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Pərvin Elman qızı Muxtarova

Elmi seminarın sədri: iqtisad elmləri doktoru, professor,
İbad Musa oğlu Abbasov

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Müasir dövrdə dünya iqtisadi və maliyyə sistemlərində qlobal təhdidlər və risklər kifayət qədər artmaqdadır. 2008-ci ilin sonlarından başlayan dünya maliyyə böhranın mənfi fəsadları bu vaxta kimi özünü göstərməkdədir. Bundan əlavə, Covid-19 koronavirus pandemiyasının mənfi təsirləri də bu mürəkkəbliyi daha da çətinləşdirmişdir. Ümumilikdə, maliyyə resurslarından maksimum səmərəli istifadə edilməsi, iqtisadi fəaliyyət proseslərinin məhsuldarlığının artırılması, vergi qoyma bazasının genişləndirilməsi, investisiya axınlarının intensivləşdirilməsi problemləri vardır və bunlar hesabatlılığı, şəffaflığı ön plana çıxarmışdır. Dünya təcrübəsində qeyd olunan istiqamətlərdə nəzarət mexanizmlərinin işlənməsi və tətbiqində, mühasibat-maliyyə hesabatlarının obyektivliyinin və dürüstlüyünün təmin olunmasında, iqtisadi fəaliyyət proseslərində nöqsanların və qanunvericiliyin tələblərinin pozulması hallarının aşkarlanmasında, ehtiyat mənbələrinin üzə çıxarılmasında audit fəaliyyətinin və konkret olaraq auditor yoxlamalarının müstəsna rolu vardır. İqtisadiyyatda və cəmiyyətdə, dövlət və özəl strukturlarda hesabatlılığın gücləndirilməsi və şəffaflığın artırılmasında auditin rolu xeyli yüksəkdir. Audit tək cəmiyyət nəzarət funksiyasını yerinə yetirmir, eyni zamanda sahibkarlıq subyekti kimi çıxış edir, iqtisadi fəallığın artırılmasına töhfə verir, əlavə dəyər yaradır və iqtisadi fəaliyyət sahəsi kimi xarakterizə olunur. Bunlarla belə, auditin başlıca xidmətlərindən biri, qeyd etdiyimiz kimi, hesabatlılığın gücləndirilməsi və şəffaflığın artırılmasında özünü ifadə edir.

Müasir dövrdə iqtisadi proseslər və uzun illər ərzində fəaliyyətdə olan iqtisadi mexanizmlər ciddi şəkildə deformasiya dövrünü yaşayırlar. Qlobal təhdidlərin artması, əhəmiyyətli mexanizmlərin təkmilləşdirilməsinə tələbatın yüksəlməsi məsələləri daha çox aktuallığı ilə ön plana çıxmışdır. Belə ki, iqtisadiyyatın transformasiyası şəraitində və iqtisadi sistemin yenilənməsi dövründə auditdən səmərəli istifadə edilməsi hesabına iqtisadi inkişaf proseslərinin və təsərrüfat mühitinin cəlbediciliyini, səmərəliliyini

yüksəltmək üçün əlavə imkanlar formalaşdırılır. Eyni zamanda, audit institutunun səmərəli fəaliyyəti hesabına iqtisadiyyatın şəffaflığının artırılması və hesabatlılığın gücləndirilməsi problemlərini həll etmək mümkündür. Şəffaflığın təmin olunması həm də hüquqi və fiziki şəxslərin və dövlət orqanlarının məsuliyyətini artıran amillər kimi də qiymətləndirilə bilər. Şəffaflıq və hesabatların dürüstlüyünün təmin olunması, həmçinin iqtisadi inkişaf proseslərinin obyektiv təhlilini aparmağa və proqnozlar tərtib etməyə imkan verir.

1993-cü ilin ortalarından başlayaraq Ümummilli Lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə müstəqil Azərbaycanın audit institutunun yaradılması, bununla bağlı zəruri tədbirlərin görülməsi xüsusi diqqət mərkəzində olmuşdur. Belə ki, milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi proseslərində hesabatlılıq və şəffaflıq prinsipləri ön plana çıxmışdır, bunlarla bağlı olaraq qanunvericilik bazası formalaşdırılmışdır. Bundan əlavə, 1994-cü il 16 sentyabrda “Auditor xidməti haqqında” Qanunun qəbul olunmuş və ölkədə auditor fəaliyyətinin genişləndirilməsi üçün ciddi hüquqi əsaslar yaradılmışdır. Ulu Öndərin tapşırığı ilə audit xidmətinin təşkili istiqamətində real işlər görülmüş və artıq 1995-ci il 19 sentyabrda AR-nın Auditorlar Palatasının əsasnaməsi Milli Məclisin qərarlı ilə təsdiq olunmuşdur. Digər tərəfdən, 17 iyun 1996-cı il tarixdə “İstehsal, xidmət, maliyyə-kredit fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin qaydaya salınması və əssasız yoxlamaların qadağan edilməsi barədə” Prezident Fərmanı imzalanmış və bununla sahibkarlıq fəaliyyəti sahələrində yersiz yoxlamaların sayı azaldılmış, şəffaflıq mühitinin yaradılması prosesləri sürətləndirilmişdir. İqtisadi sahələrdə hesabatlılığın artırılması və şəffaflığın təmin edilməsi istiqamətində əməli tədbirlər və qanunvericiliyin işləri prioritetlik səviyyəsinə qaldırılmışdır. 1995-ci il iyun ayının 2-də “Haqsız rəqabət haqqında” AR-in qanunu qüvvəyə minmişdir. Şəffaflığın təmin olunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən və müstəqilliyin bərpasından sonrakı dövrdə 1998-ci il iyun ayının 19-da qəbul olunan “Məlumat azadlığı haqqında” qanunu əhəmiyyətini də qeyd etmək istərdik. Heydər Əliyevin 27 yanvar 1998-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikasında iqtisadi cinayətkarlığa qarşı mübarizə sahəsində bəzi tədbirlər

haqqında” sərəncamı xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir və iqtisadi inkişaf proseslərinə əlavə təkan vermiş, iqtisadi cinayətlərin qarşısının alınması üçün sistemli tədbirlər və mexanizmlər formalaşdırılmışdır. Bu proseslərdə auditin rolu ön plana çıxmış və dövlət nəzarət sisteminin gücləndirilməsində, dövlət vəsaitlərindən, ümumilikdə maliyyə və investisiya resurslarından istifadənin səmərəliliyinin artırılmasında audit xidmətinin əhəmiyyəti xeyli yüksəlmişdir. Ulu Öndərin 1999-cu il 7 yanvar tarixli “Dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafı sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında” Fərmanı ölkəmizdə hesabatlılığın artırılması və şəffaflığın təmin olunmasında sistemli mübarizəni gücləndirməyə imkan vermişdir.

Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi altında ölkəmizdə hesabatlılığın gücləndirilməsi və şəffaflığın artırılması, bu proseslərdə auditin rolunun daha da genişləndirilməsi istiqamətində dövlət siyasəti dövrün tələblərinə uyğun olaraq təkmilləşdirilmiş, mövcud qanunvericilik bazası gücləndirilmiş, milli proqramlar və strategiyalar hazırlanaraq həyata keçirilmişdir. İlk növbədə Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartlarının tətbiqi ilə bağlı olaraq, iqtisadi fəaliyyət subyektlərində, ümumilikdə bütün sahələrdə mühasibat-maliyyə hesabatlarına yanaşmaların yeni səviyyəyə qaldırılması, maliyyə intizamının gücləndirilməsi tədbirləri reallaşdırılmışdır. “2004-2006-cı illərdə korrupsiyaya qarşı məqsədli Dövlət Proqramı” həyata keçirilmişdir. AR Prezidentinin 2007-ci il 28 iyun tarixli Sərəncamı ilə “Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiya” təsdiq olunmuşdur. Qeyd olunan proseslərdə auditin rolunun gücləndirilməsi, audit xidmətinin inkişaf etməsi, auditor fəaliyyətinin tənizmlənməsi məsələləri də daim təkmilləşdirilmişdir. Ölkənin iqtisadi subyektlərində audit xidmətinin genişləndirilməsinin daha mükəmməl hüquqi bazası formalaşdırılmışdır. AR Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritəsi”ndə ölkənin iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin səmərəli işləmələrinə imkan verən hesabatlılıq və şəffaflıq mühitinin yaradılması, bu məsələlərdə audit xidmətinin rolunun genişləndirilməsi prioritetləri yer almışdır.

Ölkəmizdə maliyyə hesabatlılığın gücləndirilməsi istiqamətində ən mühüm addımlardan biri və ən vacibi də, 30 yanvar 2017-ci ildə Maliyyə Nazirliyi tərəfindən “Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına mühasibat uçotunun aparılması Qaydaları”nın təsdiq olunmasıdır. Auditin əsas məğzini təşkil edən maliyyə vəziyyətinin, maliyyə hesabatlarının yoxlanılmasının beynəlxalq təcrübəyə əsaslanması üçün ilk növbədə uçotun aparılmasının, hesabatlılığın beynəlxalq təcrübəyə əsaslanması zərurəti labüd idi. Qeyd edilən qaydaların təsdiqindən sonra növbəti önəmli məsələ isə, milli iqtisadiyyatın subyektlərinin bu təcrübəni mənimsəməsi və düzgün tətbiqinə nail olunmasıdır ki, bu da hesabatlılığın gücləndirilməsi və şəffaflığın artırılması istiqamətində ən vacib hədəflərdən biri kimi qarşıda durur.

Bir mühüm məqamı da qeyd etmək istərdik, 2020-ci ilin sentyabr ayının 27-dən başlayan və Böyük Qarabağ Zəfəri ilə başa çatan müharibə nəticəsində 30 ilə yaxın düşmən tapdağı altında qalan torpaqlarımız işğaldan azad olunmuşdur. Bu ərəzilərdə ölkəmizin güclü milli sərvəti – təbii ehtiyatları və iqtisadi resursları vardır. Hazırda yeni yaradılmış Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında geniş miqyaslı quruculuq və dirçəliş prosesləri gedir. Hesab edirik ki, hesabatlılığın gücləndirilməsi və şəffaflığın qorunması həmin istiqamətdə həyata keçirilən layihələrin daha səmərəli olmasına imkan verir. Bu proseslərdə audit xidməti mühüm funksiyaları yerinə yetirə bilər, iri maliyyə tutumlu investisiya-innovasiya layihələrinin əsaslandırılmasında, bölgəyə yönəldilən maliyyə vəsaitlərindən və investisiya resurslarından səmərəli istifadə olunmasında audit qiymətləndirmələri və audit rəyləri vacibdir. Bundan əlavə, ölkə Prezidentinin 2 fevral 2021-ci il tarixli sərəncamı ilə “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” təsdiq olunmuşdur və bu mühüm sənəddən irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsində audit fəaliyyətinə xüsusi zərurət vardır.

Qeyd olunanlar müasir dövrdə ölkəmizdə hesabatlılığın gücləndirilməsi və şəffaflığın artırılmasında auditin rolunun gücləndirilməsini, bunlarla əlaqədar daha səmərəli fəaliyyət mexanizmlərinin işlənməsini və tətbiqini şərtləndirir, bu amillər isə

öz növbəsində dissertasiya işinin mövzusunun aktuallığına dəlalət edir.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi ilə bağlı olaraq qeyd etmək mümkündür ki, hesabatlılığın gücləndirilməsi və şəffaflığın artırılmasında auditin rolunun gücləndirilməsi, iqtisadiyyatda hesabatlılığın təmin edilməsi və şəffaflığın artırılmasının vacibliyi, bu proseslərdə audit xidmətinin rolunun səmərəliliyi ilə bağlı nəzəri-metodoloji və praktiki məsələlərə aid respublikamızın və xarici ölkələrin alimlərinin elmi əsərləri vardır. Azərbaycanlı iqtisadçı-alimlərdən akademik Z.Ə.Səmədzadə, A.F.Musayev, Ə.C.Muradov, E.A.Quliyev, B.X.Ataşov, İ.M.Abbasov, V.T.Novruzov, Q.Ə.Abbasov, Ə.Ə.Ələkbərov, Z.F.Məmmədov, S.M.Qasimov, Y.A.Kəlbəliyev, S.M.Səbzəliyev, C.B.Namazova, F.Ş.Hacıyev və başqalarını qeyd etmək olar.

Xarici ölkə alim və tədqiqatçılarından – P.E.Samuelson, T.J.Foqarti, S.Alkins, M.A.Azarskaya, Y.S.Amelina, V.Q.Getman, N.V.Kim, S.İ.Kojevnikova, Y.N.Makarenko, N.V.Malinovskaya, T.A.Miroşniçenko, Y.E.Nikiforova, A.X.Popova, O.V.Solovyeva, D.A.Statkeviç və digərlərinin elmi əsərlərində iqtisadiyyatın səmərəli təşkili, bu proseslərdə mühasibat-maliyyə hesabatlarının qanunvericiliyə uyğun hazırlanması, mühasibat uçotunun düzgün təşkili hesabatlılığın və şəffaflığın artırılmasında auditin rolunun gücləndirilməsi, audit xidmətinin xüsusiyyətləri və bu sahələrdə mövcud mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi məsələlərinə baxılmışdır. Bunlarla belə, əvvəldə bildirdiyimiz kimi, qlobal risklərin artdığı bir şəraitdə iqtisadiyyatda hesabatlılığın və şəffaflığın artırılması proseslərində auditin rolunun gücləndirilməsi, bununla bağlı problemlərin daha optimal həlli yollarının müəyyənləşdirilməsi, hazırkı fəaliyyət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və yeni çağırışlara adekvat olan fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi üzrə fundamental səviyyədə araşdırılmaların aparılmasına zərurət qalmaqdadır.

Tədqiqatın obyekt Azərbaycan Respublikasında hesabatlılığın və şəffaflığın artırılması istiqamətlərində auditlə bağlı audit fəaliyyəti, həmçinin audit institutu, auditor xidmətləri,

mülkiyyət formasından asılı olmayaraq respublika üzrə bütün fəaliyyət sahələri, təsərrüfat subyektləri və təşkilatlarıdır.

Tədqiqatın predmeti Azərbaycan Respublikasında hesabatlılığın və şəffaflığın artırılması istiqamətində auditdən istifadənin təkmilləşdirilməsi məsələləri, , həmçinin auditin rolunun gücləndirilməsinin üsul və vasitələridir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi Azərbaycan Respublikasında hesabatlılığın dürüstlüyünün və şəffaflığının artırılması məqsədi ilə auditdən istifadə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər hazırlamaqdan ibarətdir. Həmin hədəfə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmiş və həll edilmişdir:

- hesabatlılığın gücləndirilməsi və şəffaflığın artırılması amili kimi auditdən istifadəyə nəzəri yanaşmaların tədqiqi və ümumiləşdirmələrin aparılması;
- iqtisadiyyatda korrupsiya və “kölgə iqtisadiyyatı”na qarşı mübarizənin gücləndirilməsi məqsədi ilə iqtisadi subyektlərdə hesabatlılığın dürüstlüyünün və şəffaflığın təmin edilməsində auditdən istifadənin müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi;
- hesabatlılığın dürüstlüyünün və şəffaflığın təmin olunmasında auditdən istifadənin beynəlxalq təcrübəsinin ölkənin iqtisadi subyektlərinə adaptasiya imkanlarının qiymətləndirilməsi;
- Strateji Yol Xəritəsi və müasir çağırışlar kontekstində iqtisadiyyatda hesabatlılığın dürüstlüyünün və şəffaflığının artırılması prioritetlərinin müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi;
- hesabatlılığın dürüstlüyünün və şəffaflığın artırılmasında audit prosedurlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;

Tədqiqat metodları. Tədqiqat prosesində dissertasiya işinin strukturuna uyğun şəkildə qarşıya qoyulan vəzifə və problemlərin sistemli formada araşdırılması təmin olunmuşdur. Bu proseslərdə analiz və sintez, analitik-hesablama, müqayisə metodlarından, dinamika sıralarının təhlilindən, eyni zamanda iqtisadi təhlilin müasir üsul və vasitələrindən istifadə olunmuşdur. Nəzəri-metodoloji

yanaşmalar kimi, Azərbaycanda hesabatlılığın və şəffaflığın artırılması istiqamətində və bu proseslərdə auditin rolunun gücləndirilməsi üzrə dövlət siyasətinin başlıca prioritetlərindən, yanaşmalarından, auditin və audit fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə bağlı qanunlardan və normativ-hüquqi sənədlərdən, həmçinin ixtisaslaşdırılmış elmi-tədqiqat institutlarının və mərkəzlərinin metodoloji materiallarından istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar bunlardan ibarətdir:

- İqtisadiyyatın qloballaşması şəraitində hesabatlılığın dürüslüyünün və şəffaflığın artırılmasında auditin roluna yeni yanaşmaların formalaşdırılmasına, auditin mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinə zərurət yaranmışdır;
- iqtisadi subyektlərdə hesabatlılığın dürüslüyünün və şəffaflığın artırılması problemlərinin tədqiq edilməsi və onların həlli istiqamətində auditdən istifadənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi tələb olunur;
- qlobal risklər şəraitində iqtisadiyyatın müxtəlif subyektlərində hesabatlılığın dürüslüyünün və şəffaflığının artırılmasında, korrupsiya hallarına və “kölgə iqtisadiyyatı”na qarşı mübarizədə auditdən istifadənin beynəlxalq təcrübəsinin və onların respublikanın təsərrüfat subyektlərində tətbiq edilməsi imkanlarının qiymətləndirilməsi əsasında auditin metodikasının təkmilləşdirilməsi faydalı ola bilər;
- Strateji Yol Xəritəsinin tələbləri kontekstində Azərbaycanda hesabatlılığın dürüslüyünün və şəffaflığın artırılmasında auditin rolunun yüksəldilməsinə daimi ehtiyac vardır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- qlobal risklər nəzərə alınmaqla müasir dövrdə təsərrüfatçılıq subyektlərində hesabatlılığın gücləndirilməsi və şəffaflığın artırılması ilə əlaqədar problemlər nəzərdən keçirilməklə bu sahədə auditdən istifadə olunmasına yeni yanaşmalar formalaşdırılmışdır;
- iqtisadi subyektlərin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələri üzrə hesabatlılığın dürüslüyünün təmin olunmasında və şəffaflığın artırılmasında auditin prinsipləri, funksiyaları,

məqsədləri, vəzifələri və tələbləri dəqiqləşdirilmiş və sistemləşdirilmişdir;

– Strateji Yol Xəritəsi və yeni çağırışlar kontekstində hesabatlılığın gücləndirilməsi və şəffaflığının artırılması məqsədi ilə audit prosedurlarının təkmilləşdirilməsi üzrə metodoloji yanaşmaların və üslubların xüsusiyyətlərinin blok-sxemi hazırlanmışdır;

– Azərbaycanda hesabatlılığın gücləndirilməsi və şəffaflığın artırılmasında audit mexanizminin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər əsaslandırılmışdır;

– iqtisadiyyatda sağlam rəqabətin təmin olunması, korrupsiyaya, “kölgə iqtisadiyyatı” meyillərinə, rüşvətخورluğa və bürokratiyaya qarşı sistemli mübarizənin aparılmasında, bu proseslərdə hesabatlılığın dürüstlüyünün və şəffaflığın artırılmasında auditin rolunun gücləndirilməsi məqsədilə “Rəqabət Məcəlləsi”nin qəbul edilməsinin tövsiyə olunmuşdur;

– Azərbaycanda audit institutunun qlobal iqtisadi və maliyyə çağırışlarına uyğun şəkildə inkişaf etdirilməsi, uçot sistemində nəzarətin təkmilləşdirilməsi, mühasibat-maliyyə hesabatlarının dürüstlüyünün təmin edilməsi, bu proseslərdə audit fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə “Azərbaycan Respublikasında hesabatlılığın gücləndirilməsi və şəffaflığın artırılmasında auditin rolunun gücləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramının (2023-2030-cu illər)” hazırlanması və reallaşdırılması təklif edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işində əldə olunan elmi-praktiki nəticələrdən istifadə edilməsi iqtisadiyyatda hesabatlılığın dürüstlüyünün və şəffaflığın artırılmasında auditin rolunun gücləndirilməsinə, audit fəaliyyətinin mövcud mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinə, iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin maliyyə-təsərrüfat intizamının artırılmasına, vergi intizamının və qanunvericiliyinin qorunmasına, mühasibat (maliyyə) hesabatının vaxtında və keyfiyyətlə tərtib edilməsi və müvafiq strukturlara təqdim edilməsinə, maliyyə və investisiya axınları üzərində optimal nəzarət mexanizminin formalaşdırılmasına imkan verəcəkdir. Bundan əlavə, dissertasiyada əks olunmuş elmi-nəzəri

müddəalardan iqtisad yönümlü ali məktəblərdə dərslərlərin, dərslər və metodikə vəsaitlərinin hazırlanmasında, həmçinin tədris prosessində də istifadə olunması mümkündür.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin mövzusu Azərbaycan Kooperasiya Universiteti “Mühasibat uçotu və audit” kafedrasının elmi-tədqiqat işlərinin ümumi istiqamətinə uyğun olmaqla, müasir dövrdə aktual məsələlər kimi daimi fəaliyyət göstərən elmi seminarlarda müzakirə olunmuş və bəyənilmişdir. Dissertasiya işinin mövzusu üzrə iddiaçının 7 məqaləsi və 3 tezisi (o cümlədən, 1 məqalə və 1 tezisi xaricdə) Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi nüfuzlu yerli və xarici jurnallarda, respublika və beynəlxalq konfransların materiallarında dərc olunmuşdur. Tədqiqatın əsas müddəaları: “Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun inkişaf perspektivləri” mövzusunda respublika elmi konfransının materiallarında (Sumqayıt Dövlət Universiteti, 2019) “Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin şəffaflığının yüksəldilməsində auditin əhəmiyyəti”; в материалах VI Международной научно-практической Конференции “Развитие науки и практики в глобально меняющемся мире в условиях рисков” (Москва, 2021) “Роль аудита в противодействии коррупции и теневой экономики в Азербайджане” adlı tezisləri nəşr olunmuşdur. Bundan əlavə, iddiaçının “Azərbaycanda şəffaflığın artırılmasında və hesabatlılığın təminatında audit institutunun səmərəlilik problemləri” (2019), “İqtisadi transformasiyalar dövründə şəffaflığın artırılmasında və hesabatlılığın gücləndirilməsində audit institutunun aktual aspektləri” (2020), “İqtisadiyyatda şəffaflığın artırılmasında və hesabatlılığın dürüslüyünün təmin edilməsində audit funksiyalarının rolunun qiymətləndirilməsi” (2020), “İqtisadi proseslərdə şəffaflığın artırılmasında auditdən səmərəli istifadədə dünya təcrübəsi” (2021) və Rusiyanın Moskva şəhərində nəşr olunan “Maliyyə iqtisadiyyatı” jurnalında “Пути усиления роли аудита в повышении прозрачности экономики Азербайджана” (2022) adlı məqalələri çap olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı.
Dissertasiya işi Azərbaycan Kooperasiya Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Üz qabığı və mündəricat (2575 işarə), giriş (25556 işarə), I fəsil (92432 işarə), II fəsil (61525 işarə), III fəsil (48138 işarə), nəticə (16519 işarə) və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı (24075 işarə) üzrə ümumi həcm 275307 işarədir. Dissertasiyanın işarə sayı cədvəllər, şəkillər və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla 228689 işarədir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin **girişində** mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın obyektini və predmeti, məqsəd və vəzifələri, metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, aprobeşiyası və tətbiqi və s. verilmişdir.

Dissertasiyanın **“Hesabatlılığın və şəffaflığın artırılmasında auditin roluna nəzəri-metodoloji yanaşmalar”** adlı **birinci fəslində** hesabatlılığın və şəffaflığın artırılması proseslərində auditin səmərəliliyinin nəzəri aspektləri, müasir dövrdə hesabatlılığın və şəffaflığın artırılmasında auditin rolunun gücləndirilməsinə metodoloji yanaşmalar, qlobal səviyyədə iqtisadiyyatın hesabatlılığının və şəffaflığının artırılmasında auditdən istifadə üzrə beynəlxalq təcrübə araşdırılmışdır.

Audit fəaliyyəti tədricən dünyə ölkələrində dövlətlərin iqtisadi siyasətlərinin reallaşdırılmasında, büdcə vəsaitlərindən təyinatı üzrə istifadənin müəyyənləşdirilməsində, müxtəlif strateji innovasiya-investisiya layihələrinin əsaslandırılmasında, milli iqtisadiyyatın inkişafının ehtiyat mənbələrinin aşkarlanmasında səmərəli bir mexanizm kimi istifadə edilməyə başlanmışdır. Bunlarla əlaqəli olaraq audit xidmətinin və konkret olaraq auditorların fəaliyyəti ilə bağlı tələb olunan standartların işlənilməsi, prinsip və meyarların müəyyənləşdirilməsi prosesləri də sürətlənmişdir. Eyni zamanda, audit fəaliyyətinin səmərəliliyi ilə bağlı məsələlərdə daha çox auditorların yüksək peşəkarlığa malik

olması, audit yoxlamaları zamanı özlərini müstəqil və qərəzsiz apara bilməsi prinsipləri ön plana çıxmışdır¹. Hazırkı dövrdə audit institutu bütün dünyada geniş yayılmışdır və bu institutdan maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili üçün səmərəli istifadə olunur².

Ölkənin iqtisadi inkişaf modelindən irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsində və strateji hədəflərə çatmaq üçün zəruri tədbirlərin görülməsində bu proseslərin şəffaflığı vacib şərtlərdəndir. Hesabatlılığın təmin olunması və şəffaflığın artırılması həm də iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsinin önəmli bazis prinsiplərindəndir. Belə ki: *“Hesabatlılığın gücləndirilməsi və şəffaflığın artırılması korrupsiya hallarının qarşısının alınması, iqtisadi cinayətlərinin səviyyəsinin aşağı düşməsi baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır”*. Bizə görə də, şəffaflığın yüksək olduğu şəraitdə cinayətkar ünsürlərin fəallığından və yaxud korrupsiyanın çiçəklənməsindən söhbət gedə bilməz, çünki təkmil mexanizmlər və prinsiplər müqabilində bu kimi mənfi halların baş verməsi halları azalır. Həmin proseslərdə audit əhəmiyyətli funksiyaları yerinə yetirir. Prof. İ.M.Abbasov yazır: *“Audit müəssisələrdə uçot-hesabat işlərinin qiymətləndirilməsi ilə yanaşı, məhsul istehsalı və satışının real planlaşdırılması, müqavilələr üzrə istehsal öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi, məhsulun keyfiyyəti, satış həcmi, maliyyə vəziyyəti və s. göstəricilərin qiymətləndirilməsini özündə əks etdirir”*³. Fikrimizcə, auditin əsas funksiyaları haqqında professorun dediklərinə əlavə olaraq qeyd edə bilərik ki, audit həm də müəssisələrdə maliyyə intizamını gücləndirir, ənənəvi olaraq ehtiyat mənbələrini aşkarlayır və nöqsanları üzə çıxarır. Prof. V.T.Novruzov isə bildirir ki: *“Şəffaflığın artırılması və maliyyə-uçot hesabatlarının dürüstlüyünün təmin olunmasında audit daha çox səmərəli vasitə və fəaliyyət*

¹ Iain, G., Stuart, M. The Audit Process, Practice and Cases. Van Nostrand Reinhold, 1989. - p. 209.

² Fogarty, T.J., Kalbers, L.P. An empirical evaluation of the interpersonal and organization a correlates of professionalism in internal auditing. Accounting and Business Research. 2000, 30(2), p. 224.

³ Abbasov, İ.M. Audit. – Bakı: – 2013. – s. 9.

mexanizmi kimi baxılır"⁴. Biz də bu qənaətdəyik ki, audit müəssisənin fəaliyyətində nizam-intizamın gücləndirilməsi üçün əlavə əsaslar yaradır, tədbirlər kompleksinin işlənməsini zəruri edir və bunlarla bağlı rəhbərliyin qərarlarının qəbul edilməsində elmi-iqtisadi arqumentləri formalaşdırır.

Milli audit xidmətləri bazarının formalaşması və bu bazarda bir sıra dünya səviyyəli audit şirkətlərinin iştirak etməsi sağlam rəqabət mühitinin yaradılmasına və audit xidmətlərinin keyfiyyətinin ildən-ilə artmasına ciddi əsaslar formalaşdırmışdır. Mühəsibat Uçotunun Beynəlxalq Standartlarının tətbiqindən sonra iqtisadiyyatın bütün sahələrində hesabatlılığın gücləndirilməsi və şəffaflığın artırılması üçün əlverişli zəmin yaranmışdır. İqtisadi fəaliyyət subyektləri ilə dövlət orqanları, ilk növbədə vergi orqanları ilə münasibətlər əsasən elektron formata keçmişdir və bununla da məmur-sahibkar təmasları minimuma endirilmiş, daha şəffaf və hesabatlılığı özündə ehtiva edən fəaliyyət mühiti formalaşdırılmışdır. Professor Ə.C.Muradov bildirir ki: *"İqtisadi subyektlərin rəşional qərarlar verməsi, onların səmərəli gözləntilərinin formalaşması isə, iqtisadiyyatda yüksək şəffaflığın və azad informasiya mühitinin olmasını tələb edir"*⁵. Biz də hesab edirik ki, iqtisadiyyatda şəffaflığın yüksək olması iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin daha səmərəli işləmələri, pronozlaşdırılan gəlirlər səviyyəsinə çıxmaları üçün vacib şərtlərdəndir.

Şəkil 1-də yeni çağırışlar kontekstində hesabatlılığın və şəffaflığın artırılmasında auditin rolunun gücləndirilməsinə metodoloji yanaşmaların blok-sxemini verməyi vacib hesab etmişik.

⁴ Novruzov, V.T. Sosial-iqtisadi inkişafın müasir mərhələsində auditor xidməti. Azərbaycan - 2010. - 13 aprel. - s.2. [Elektron resurs] / URL: <http://anl.az/download/meqale/azerbaycan/2010/aprel/115373.htm>.

⁵ Muradov, Ə.C. Şəffaflığın təmin edilməsində insan kapitalı amili / Azərbaycan iqtisadiyyatının strateji yol xəritəsi: hesabatlılıq və şəffaflıq problemləri (BEPK), – Bakı: 21-23.09.2017. – s. 35.

Şəkil 1. Yeni çağırışlar kontekstində hesabatlılığın və şəffaflığın artırılmasında auditin rolunun gücləndirilməsinə metodoloji yanaşmaların blok-sxemi (müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Şəkil 1-dən yanaşsaq müasir şəraitdə hesabatlılığın dürüstlüyün və şəffaflığın yüksəldilməsi məqsədilə sistemli və ardıcıl tədbirlərin görülməsi vacibdir. Bununla əlaqədar olaraq, dövlət tərəfindən audit institutunun infrastrukturunun və institusional əsaslarının yaradılması, idarəetmə orqanının işləkliyinin təmin olunması tədbirləri səmərəli ola bilər.

Ölkəmizdə audit institutunun formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi üçün sentyabr 1994-cü ildə “Auditor xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir⁶. Həmin qanunun qəbulundan sonra Azərbaycanda audit institutunun institusional əsasların bünövrəsi qoyulmuş, audit firmalarının

⁶ Auditor xidməti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 16 sentyabr 1994-cü il, № 882.

yaradılmasına başlanılmış və audit xidmətlərinin həyata keçirilməsi üçün hüquqi-iqtisadi əsaslar formalaşdırılmışdır.

Qeyd edək ki, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə iri və müstəqil audit şirkətlərinin olması müəyyən mənada auditin sərbəstliyi, obyektivliyi atmosferi vardır. Həmin ölkələrdə audit təşkilatları arasında həm də ciddi rəqabət mövcuddur və bunun sayəsində audit yoxlamalarının prinsip və meyarlarının təkmilləşdirilməsi, qərəzsiz olması və peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəklikdə saxlanması xüsusi diqqət mərkəzindədir. ABŞ-da audit fəaliyyətinin təşkilinə və auditin güclü nəzarət mexanizmi olmasına ciddi önəm verilir. Ümumiyyətlə, ABŞ-da XX əsrin 70-80-ci illərindən başlayaraq audit institutunun inkişafına daha çox önəm verilmişdir və ölkədə 45 min auditor firması vardır və həmin şirkətlərdə işləyənlərin ümumi sayı 100 mindən çoxdur. Bu audit şirkətlərinin fəaliyyətini 4 qrupda ümumiləşdirmək olar: 1) audit xidmətləri bazarında fəaliyyət göstərən “böyük altılıq” nəhəng auditor şirkətləri; 2) beynəlxalq təcrübəyə malik milli auditor firmaları; 3) yerli iri və regional auditor firmaları və 4) kiçik yerli auditor firmaları. Böyük Britaniyada isə müasir dövrdə audit sistemi əsas etibarilə uzun dövr ərzində toplanmış təcrübə üzrə formalaşdırılmışdır və audit dövlət, həm də özəl qurumlar üçün icbari xarakter daşıyır. Çində diplomlu ictimai mühasib və auditorlardan daha çox istifadə edilir və ölkədə hazırda 50 mindən çox auditor təşkilatı mövcuddur və həmin auditor firmalarında 70 mindən çox auditorlar fəaliyyət göstərirlər⁷.

Tədqiqat işinin **“İqtisadi fəaliyyət proseslərində hesabatlılığın və şəffaflığın artırılması problemlərinin tədqiqi və qiymətləndirilməsi”** adlı **ikinci fəslində** iqtisadiyyatda hesabatlılığın və şəffaflığın artırılması problemlərinin təhlili aparılmış, iqtisadi fəaliyyət proseslərinin şəffaflığının təminatında və hesabatlılığının dürüslüyündə auditin rolu qiymətləndirilmiş, korrupsiyaya və “kölgə iqtisadiyyatı”na qarşı mübarizədə audit səmərəli nəzarət mexanizmi kontekstində baxılmışdır.

⁷ Кучеров, А.В. Особенности аудита за рубежом / А. В. Кучеров, Я. М. Козичева. // Молодой ученый. – 2013. № 5 (52), – с. 340.

Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasında audit fəaliyyəti ilə bağlı illik hesabatlar nəşr olunur və müəyyən məlumatlar verilir. Yaxud Azərbaycan Respublikası Prokurorluğu yanında Korrupsiyaya Qarşı Mübarizə İdarəsinin saytında müəyyən məlumatlar, o cümlədən iqtisadi cinayətlər üzrə məlumatlar vardır. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi nəşrlərində isə iqtisadi cinayətlər barədə statistika öz əksini tapır. Lakin, təəssüf ki, ölkəmizdə audit xidməti fəaliyyətini özündə əks etdirən dolğun statistik məlumat bazası yoxdur. Bunlarla belə, müxtəlif mənbələrdən iqtisadi xarakterli cinayətlərə dair, həmçinin audit fəaliyyəti ilə bağlı əldə etdiyimiz statistik məlumatları şərh etməyə çalışmışıq. Elə sahələr vardır ki, orada iri məbləğdə maliyyə resursları dövrüyyə edir, dövlət vəsaitləri sərf olunur, amma alternativ və müstəqil audit yoxlamalarına cəlb olunmurlar.

Cədvəl 1-də Azərbaycanda 2014-2020-ci illərdə audit fəaliyyətinin göstəricilərinin dinamikası verilmişdir.

Cədvəl 1. Azərbaycanda audit fəaliyyətinin göstəricilərinin dinamikası, 2014-2020-ci illər

s/s	Göstəricilər	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
01	Auditor təşkilatlarının və sərbəst auditorların sayı, cəmi, o cümlədən	115	113	123	137	189	195	185
	-sərbəst auditorların	43	39	38	45	69	57	55
	-auditor təşkilatları	56	56	67	77	100	123	116
	-xarici investisiyalı auditor təşkilatları	16	18	18	15	20	15	14
02	Bağlanmış auditor müqavilələrin sayı	3487	3094	3540	4826	4517	6451	5056
03	Bağlanmış auditor müqavilələrin məbləği, mln. manat	46,7	49,1	56,9	53,6	74,6	73,1	77,0
04	Məcburi audit obyektinin sayı, cəmi o cümlədən	64958	64958	67522	67507	47286	46282	4512
	- auditdən keçənlərin sayı	1694 (2,9 %)	1770 (2,7 %)	1522 (2,3 %)	2134 (3,2 %)	3142 (6,64 %)	3745 (8,09 %)	2198 (48,7 %)

Qeyd: AR Auditorlar Palatasının 2014-2020-ci illər hesabatları üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəl 1-nin təhlilindən görmək mümkündür ki, 2014-2020-ci illər ərzində auditor təşkilatlarının və sərbəst auditorların sayı 115-dən 185-ə qədər artmışdır. Həmin dövr ərzində bağlanmış auditor

müqavilələrinin sayı 45 %-ə yaxın, bu müqavilələr üzrə məbləğ isə 65 %-ə yaxın yüksəlmişdir. Lakin, auditor müqavilələrinin sayı və auditor xidmətindən əldə olunan vəsait (2020-ci il – 77 mln. manat), ölkəmizin iqtisadi inkişaf potensialı ilə müqayisədə xeyli azdır və təəssüf ki, məcburi audit obyektlərinin çox cüzi bir hissəsinin audit yoxlamalarına cəlb olunması belə bir vəziyyətə gətirib çıxarmışdır.

Şəffaflıq məsələləri və prioritetləri daim bu istiqamətdə obyektiv tədbirlərin görülməsini, eyni zamanda xərclərin və gəlirlərin maksimum optimallaşdırmaqla müəyyənləşdirilməsi, nəzarət maliyyə mexanizmlərinin səmərəli təşkil olunması nöqtəyindən nəzərdən vacib amillərdəndir. Prof. V.T.Novruzov hesab edir ki, müasir şəraitdə şəffaflığın artırılması üçün nəzarət-maliyyə mexanizminin səmərəli təşkil etmək, müxtəlif nəzarət növləri arasında qarşılıqlı əlaqələrin təkmil qurulması zərurəti özünü daha çox büruzə verir⁸. Bizdə bu fikirdəyik ki, məhz şəffaflığın artırılması, hesabatlığın dürüstlüyünün təmin edilməsi hesabına bu məsələlərdə daha çox səmərəli fəaliyyəti ortaya qoymaq olar və bu proseslərdə audit kifayət qədər mühüm funksiyaları yerinə yetirir. Bunlarla belə, şəffaflığı əngəlləyən və korrupsiyaya yol açan hallar çox olaraq qalmaqdadır, xüsusilə özəl sektorda fəaliyyət göstərən müəssisələrdə ikili mühasibatlığın olmağı və vergidən yayınmalar halları vardır. Ölkə Prezidenti İlham Əliyev bildirmişdir ki, *“Biz dünyada mövcud olan ən müsbət, ən şəffaf praktikanı Azərbaycanda tətbiq etməliyə və bizim bütün maliyyə sistemimiz tam şəffaf mexanizm kimi işləməlidir”*⁹. Bu mühüm vəzifənin reallaşdırılması baxımından, həmçinin şəffaflığın artırılması, hesabatlılığın təkmilləşdirilməsi və bu sahədə düzgünlüyə əməl olunması istiqamətində ən mühüm vəzifələr auditorlərin üzərinə düşür.

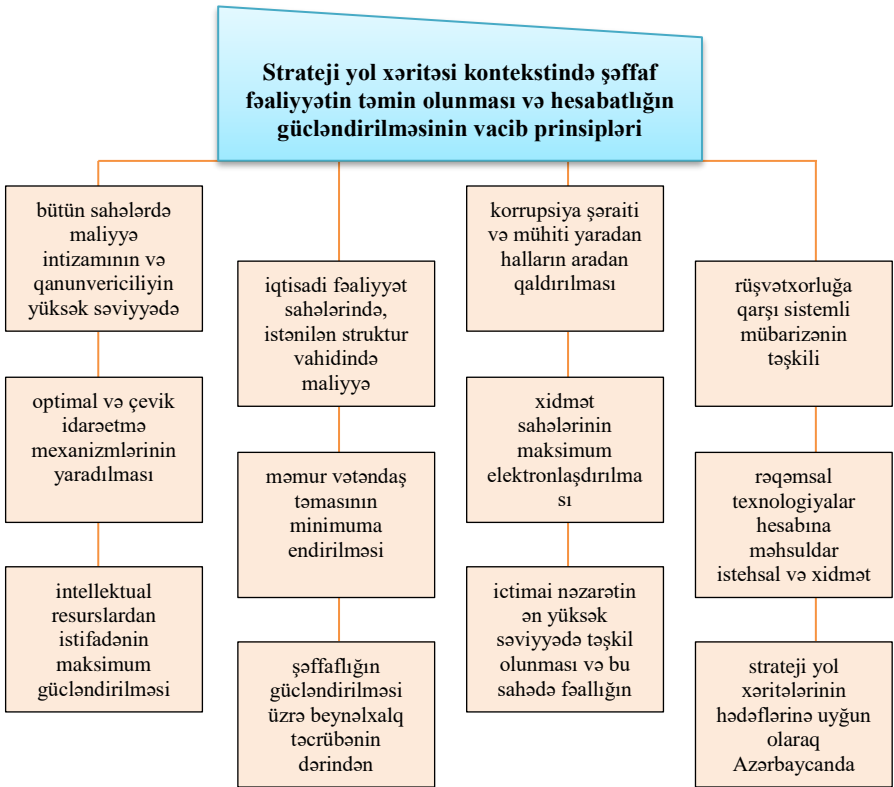
Dissertasiya işinin **“Azərbaycanda hesabatlılığın və şəffaflığın artırılmasında auditin rolunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri”** adlı **üçüncü fəsil**də strateji yol xəritəsi kontekstində

⁸ Novruzov V.T. Şəffaflığın təmin edilməsində auditin rolu. [Elektron resurs] / URL: <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2011/mart/161915.htm>. - s.2.

⁹ AR Nazirlər Kabinetinin ilin birinci rübünün yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclasında İlham Əliyevin yekun nitqi. 09 aprel 2018. [Elektron resurs] / URL: <https://president.az/az/articles/view/27821/print>. – s.2.

İqtisadiyyatın hesabatlılığının və şəffaflığının artırılması prioritetləri, audit institutunun və iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin auditinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi mexanizmləri, yeni çağırışlar şəraitində Azərbaycanda hesabatlılığın və şəffaflığın artırılmasında auditin rolunun gücləndirilməsi istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş, təklif və tövsiyələr hazırlanmış, ümumiləşdirmə aparılmışdır.

Resursların mobilizasiyası bütün sahələrdə şəffaf fəaliyyəti və hesabatlılığın gücləndirilməsini vacib zərurət kimi ön planan çıxarmışdır. Burada bir sıra prinsiplər və yanaşmalar daha çox diqqət çəkir (bax: şəkil 2).

Şəkil 2. Strateji yol xəritəsi kontekstində şəffaf fəaliyyətin təmin olunması və hesabatlılığın gücləndirilməsinin vacib prinsiplərinin blok-sxemi (müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

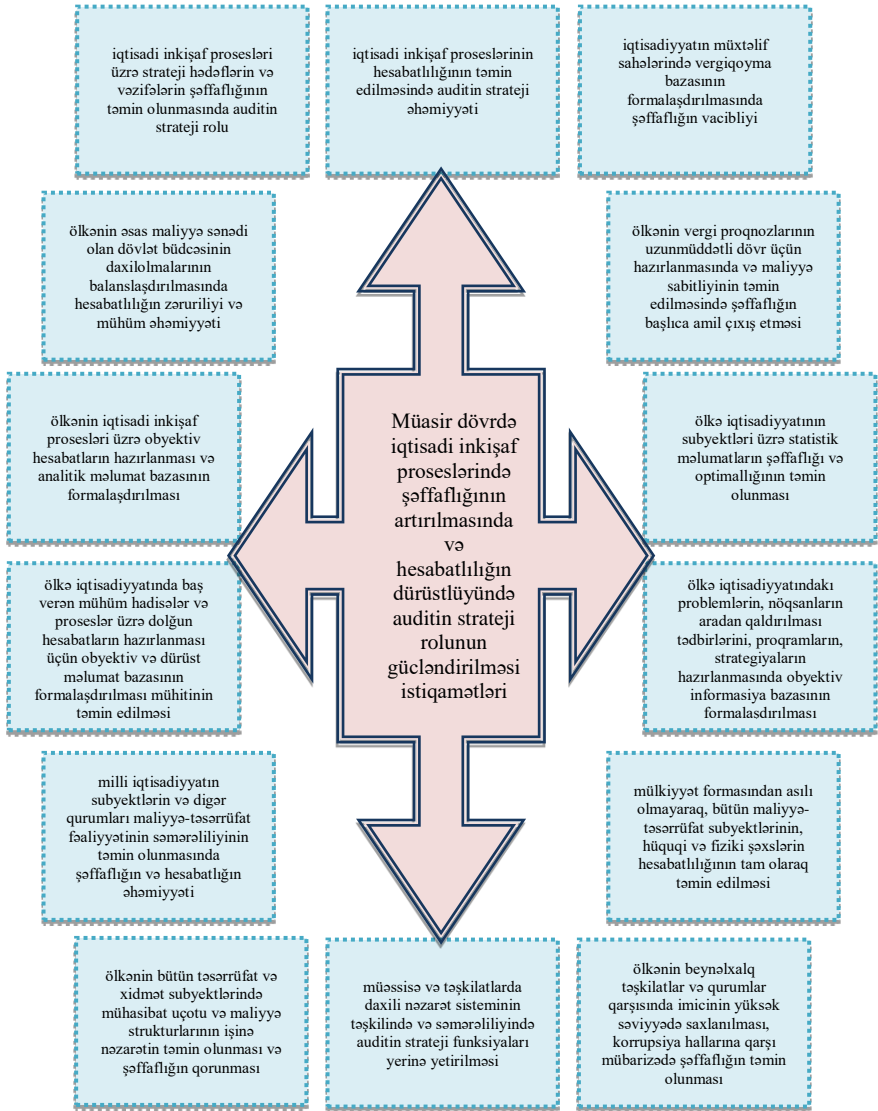
Qeyd edək ki, 2020-ci ilin sentyabrın 27-dən başlayan və qəhrəman ordumuzun zəfəri ilə başa çatan Böyük Qarabağ Müharibəsi regionda və ölkəmiz üçün misli görülməmiş yeni inkişaf drayverləri formalaşdırmış və perspektivlər yaratmışdır. Bundan əlavə, dövlət siyasətinin regional aspektləri və prioritetləri, sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətləri yenidən baxılmış və ölkə səviyyəsində iqtisadi rayonlaşdırılmanın daha mütərəqqi, tarixi-iqtisadi qanunauyğunluqlara söykənmiş modeli formalaşdırılmış, nəticədə işğaldan azad olunmuş ərazilərdə 2 yeni iqtisadi rayon – Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları yaradılmışdır¹⁰. Bütün bunlar strateji yol xəritələrində nəzərdə tutulmuş hədəflərə yenidən baxmağı və bu istiqamətlərdə mövcud potensialı hazırkı reallıqlar kontekstində qiymətləndirməyi şərtləndirir.

Şəkil 3-də müasir dövrdə iqtisadi inkişaf proseslərində şəffaflığın artırılmasında və hesabatlılığın dürüstlüyündə auditin strateji rolunun gücləndirilməsi istiqamətləri öz əksini tapmışdır.

Şəkil 3-dən və tədqiqat materiallarından yanaşsaq, hazırda Azərbaycanda mövcud iqtisadi sistemin köklü transformasiyası prosesləri gedir, iqtisadi və struktur islahatları dərinləşdirilməkdədir, ənənəvi iqtisadi mexanizmlərin dəyişdirilməsi və yenilənməsi, beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılması məsələləri aktual xarakter almışdır.

Belə bir şəraitdə şəffaflığın artırılması və hesabatlılığın gücləndirilməsi, təsərrüfat subyektlərinin qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş intizamının gücləndirilməsi, vergi qanunvericiliyinə əməl olunması, hazırlanan hesabatların dürüstlüyünün təmin edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bu proseslərdə audit institutunun fəaliyyətinin səmərəli təşkili aktual olaraq qalmaqdadır və s.

¹⁰ Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı, 7 iyul 2021-ci il – s.2.

Şəkil 3. Müasir dövrdə iqtisadi inkişaf proseslərində şəffaflığın artırılmasında və hesabatlılığın dürüslüyündə auditin strateji rolunun gücləndirilməsi istiqamətlərinin blok-sxemi (tədqiqat materialları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Dissertasiyanın “Nəticə” bölməsində tədqiqatın materialları əsasında elmi-təcrübi əhəmiyyətə malik təklif və tövsiyələr verilmişdir:

1. Audit müəssisə və təşkilatlarda, ümumilikdə istənilən iqtisadi fəaliyyət subyektlərində uçot-hesabat işlərini obyektiv olaraq qiymətləndirir, ehtiyat mənbələrini üzə çıxarır, qərəzsiz olaraq hesabat dövründəki fəaliyyəti təhlil edir və nöqsanları aşkarlayır, məhsul istehsalı və ya xidmətin göstərilməsi ilə bağlı prosesləri təftiş edir, buraxılmış nöqsanları müəyyənləşdirir və onların qaldırılması üçün təkliflər hazırlayır, audit yoxlaması obyektinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti üzrə göstəricilər sistemini kompleks şəkildə təhlil edir və yekun rəy hazırlayır.

2. Yeni çağırışlar və qlobal inkişaf drayverləri iqtisadiyyatın maksimum səmərəli olmasını, onun hesabatlılığının və şəffaflığının artırılmasını tələb edir. Bunlarla bağlı olaraq, adekvat nəzəri-metodoloji yanaşmalara və üslublara ehtiyac yaranmışdır və bunları fərqləndirə bilərik: 1) audit fəaliyyətinin təşkili, həmçinin şəffaflıqla bağlı problemlərin həlli istiqamətində daha işlək qanunlara zərurət vardır; 2) audit yoxlamalarının qaydalı və prinsiplərə yeni çağırışlara uyğunlaşdırılmalıdır; 3) mühasibat maliyyə hesabatlarının hazırlanması və təsdiq olunması meyarları və prinsipləri üzrə məsuliyyət hissəsinin artırılması tədbirləri görülməlidir; 4) hesabatlılıq və şəffaflıq səviyyəsinin qiymətləndirilməsi metodikası işlənməlidir və monitoring mexanizmi formalaşdırılmalıdır; 5) auditorların müstəqillik səviyyəsi maksimum qaldırılmalı və onların qərəzsiz fəaliyyəti təmin edilməlidir.

3. Hesabatlılığın və şəffaflığın artırılmasında qlobal səviyyədə iqtisadi proseslərdən yanaşsaq, qeyd edə bilərik ki, ABŞ və Qərbi Avropa ölkələrində audit bu proseslərdə geniş tətbiq olunan iqtisadi mexanizm və sahibkarlıq fəaliyyəti kimi özünü təsdiq etmişdir. Ölkə iqtisadiyyatında hesabatlılığın gücləndirilməsində, mühasibat maliyyə hesabatlarının saxtalaşdırılması hallarının aşkarlanmasında, şişirdilmiş “maliyyə köpük”lərinin üzə çıxarılmasında, gəlirlərin gizlədilməsi hallarının müəyyənləşdirilməsində, nəticədə maliyyə

intizamının gücləndirilməsində önəmli və strateji vəzifələrin öhdəsindən gəlir.

4. Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin və xərclərinin dinamik artımına və dövlətin bu sahədə ciddi tədbirlər görməsinə baxmayaraq, bir çox sahələrə yönəldilən maliyyə vəsaitlərinin gözlənilən sosial-iqtisadi effekti yüksək deyildir və ələbaxımlıq prinsipi iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində yer almaqdadır. Fikrimizcə, audit yoxlamalarının əhatəsinin genişləndirilməsi, Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının dövlət müəssisələrində və təşkilatlarında apardığı audit yoxlamaları ilə yanaşı, müstəqil və nüfuzlu auditor şirkətləri tərəfindən alternativ audit yoxlamaları aparılmalı, xüsusi ilə inhisarçı mövqedə olan sahələrdə dövlət vəsaitlərindən istifadənin səmərəliliyi alternativ audit qiymətləndirmələrinə cəlb edilməlidir. Xüsusilə, dövlət büdcəsindən təhsilə və səhiyyəyə, kənd təsərrüfatına, sosial müdafiə və sosial təminat sferalarına ayrılan maliyyə vəsaitlərindən istifadənin şəffaflığının hər ilin yekununda müstəqil auditor şirkətləri tərəfindən qiymətləndirilməsi məcburi xarakter daşmalıdır.

5. Azərbaycanda 2010-2020-ci illər ərzində iqtisadi fəaliyyət sahəsi üzrə qeydə alınmış cinayətlərin dinamikasından yanaşsaq, daha çox cinayətlər, qaçaqmalçılıq (illik orta hesabla – 40 %); vergilərdən yayınmaq, işsizlikdən sığorta, icbari tibbi sığorta və ya məcburi dövlət sığorta haqqlarını ödəməkdən yayınmalarla bağlıdır və bunlar orta hesabla ümumi iqtisadi cinayətlərin 30 %-ə qədərini təşkil edir. Hesab edirik ki, belə vəziyyətin yaranması onu deməyə əsas verir ki, ölkəmizdə iqtisadi fəaliyyət proseslərində şəffaflıq qeyri-adekvatdır və analoji situasiya mühasibat (maliyyə) hesabatlarının aparılmasına da aiddir. Təəssüf ki, iqtisadi fəaliyyət sahəsinin digər istiqamətləri üzrə də cinayətlər baş verməkdədir və bu sıradakı istehlakçıların aldadılması, pis keyfiyyətli məhsulların satılması, zay məhsulların istehsal olunması, saxta pul və qiymətli kağızların dövriyyəsi, qanunsuz və yalançı sahibkarlıq fəaliyyətinin olması diqqət çəkir. Fikrimizcə, bu istiqamətdə köklü islahatlara və maksimum təsirli tədbirlərə, o cümlədən stimullaşdırıcı tədbirlərə və məcburi audit mexanizminin işləkliyinin təmin olunmasına ciddi ehtiyac vardır.

6. Azərbaycanda 2010-2020-ci illər üzrə iqtisadiyyata yönəldilən investisiyaların, kredit qoyuluşlarının təhlilindən baxsaq, son illərdə iqtisadi artımın daha məhsuldar mənbələrinin formalaşdırılmasında, iqtisadi dinamikliyin və iqtisadi dayanıqlılığın təmin olunmasında, yeni maliyyə və xarici valyuta mənbələrinin müəyyənləşdirilməsində problemlər vardır. Hesab edirik ki, ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən kredit qoyuluşlarının fundamental təhlili aparılmalı, obyektiv audit təhlilləri və qiymətləndirmələri həyata keçirməli, bunlara adekvat olaraq tədbirlər reallaşdırılmalıdır.

7. Korrupsiyaya və “kölgə iqtisadiyyatı”na qarşı mübarizədə auditin rolunun artırılması və bununla da şəffaf fəaliyyətin təmin edilməsi, hesabatlılığın gücləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu proseslərdə bir qrup vacib prinsiplər və yanaşmalar – maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin göstəricilərini əks etdirən uçot sisteminin dürüslüyü, maliyyə intizamının qorunması, mühasibat maliyyə hesabatının obyektivliyi, fəaliyyət proseslərində korrupsiyaya rəvac verən və şərait yaradan amillərin müəyyənləşdirilməsi və adekvat tədbirlərin görülməsi, rüşvətxorluğa və bürokratiyaya qarşı sistemli mübarizənin təmin edilməsi, məmur-vətəndaş təmaslarının azaldılması, xidmət sahələrinin elektronlaşdırılması proseslərinin daha da dərinləşdirilməsi, hesabatlılığın gücləndirilməsi və şəffaflığın artırılmasında auditin rolunun yeni səviyyəyə qaldırılmasında kompleks tədbirlərin görülməsi, uzun illər layihəsi olan, haqqında diskussiyalar gedən, ancaq təsdiqlənməyən “Rəqabət Məcəlləsi”nin qəbul edilməsi vacibdir.

8. Strateji yol xəritələrinin həyata keçirilməsi proseslərinin sürətləndirildiyi bir dövrdə ölkəmizdə iqtisadiyyatın bütün sahələrində şəffaflığın artırılması və hesabatlılığın təminatı audit institutunun səmərəlilik problemlərinin kompleks və sistemli şəkildə həll olunmasını tələb edir. Bunun üçün, auditin çoxfunksiyalı fəaliyyət prinsiplərindən çıxış etməklə, audit xidmətinin genişləndirilməsi, keyfiyyətinin artırılması, auditorların peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi tədbirləri həyata keçirilməlidir.

9. Audit institutunun qlobal iqtisadi çağırışlara, maliyyə sisteminin müasir inkişaf drayverlərinə uyğun olaraq təkmilləşdirilməsi, uçot sisteminə nəzarətin gücləndirilməsində,

mühasibat maliyyə hesabatlarının dürüslüyünün təmin olunmasında, milli iqtisadiyyatın fəaliyyət subyektlərinin şəffaflığının artırılmasında və hesabatlığın etibarlı təminatında audit fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə uzunmüddətli dövrü əhatə edən hədəfləri, prioritetləri, bununla bağlı tədbirləri, işlək mexanizmləri özündə birləşdirən “Azərbaycan Respublikasında hesabatlığın gücləndirilməsi və şəffaflığın artırılmasında auditin rolunun gücləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramının (2023-2030-cu illər)” hazırlanmasını və reallaşdırılmasını vacib hesab edirik və s.

DİSSERTASIYA İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU AŞAĞIDAKI ELMİ ƏSƏRLƏRDƏ DƏRC EDİLMİŞDİR:

1. İqtisadi inkişaf proseslərində şəffaflığın artırılmasında və hesabatlığın dürüslüyündə auditin strateji rolu// “Elmi Əsərlər” jurnalı, (AMEA İqtisadiyyat İnstitutu), – Bakı: – 2019. № 01, – s.133-140.

2. Azərbaycanda şəffaflığın artırılmasında və hesabatlığın təminatında audit institutunun səmərəlilik problemləri // “Audit” jurnalı, – 2019. № 03, – s.26-37.

3. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin şəffaflığının yüksəldilməsində auditin əhəmiyyəti / “Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun inkişaf perspektivləri” mövzusunda respublika elmi konfransının materialları. Sumqayıt Dövlət Universiteti, 25-26.04. 2019 – s.283-286.

4. İqtisadiyyatda şəffaflığın artırılmasında və hesabatlığın dürüslüyünün təmin edilməsində audit funksiyalarının rolunun qiymətləndirilməsi // «Geostategiya» jurnalı, – Bakı: – 2020. № 03-04, – s.41-45.

5. İqtisadi transformasiyalar dövründə şəffaflığın artırılmasında və hesabatlığın gücləndirilməsində audit institutunun aktual aspektləri // «AMEA-nın Xəbərləri» jurnalı. İqtisadiyyat seriyası, – Bakı: – 2020. № 04, – s.102-108.

6. Nəqliyyat-tranzit sektorunda şəffaflığın təmin olunmasında auditin prioritetliyi / “Azərbaycanın tranzit potensialının iqtisadi

inkişafda rolu” mövzusunda respublika elmi konfransı. Sumqayıt Dövlət Universiteti. 22–23 oktyabr 2020-ci il – s.286-289.

7. Azərbaycanca Strateji Yol Xəritəsi kontekstində iqtisadiyyatda şəffaflığın artırılmasının aktual problemləri // «AMEA-nın Xəbərləri» jurnalı. İqtisadiyyat seriyası, // – Bakı. – 2021. № 02, – s.184-193.

8. İqtisadi proseslərdə şəffaflığın artırılmasında auditdən səmərəli istifadədə dünya təcrübəsi // «Kooperasiya» jurnalı, – Bakı: – 2021. № 03, – s. 16-23.

9. Роль аудита в противодействии коррупции и теневой экономики в Азербайджане / материалы VI Международной научно-практической конференции / Развитие науки и практики в глобально меняющемся мире в условиях рисков. – 15 октября 2021 года, – s.119-126.

10. Пути усиления роли аудита в повышении прозрачности экономики Азербайджана // Журнал «Финансовая экономика», – Москва: – 2022. №01, – s.159-162.

Dissertasiyanın müdafiəsi “21” sentyabr 2022-ci il tarixində saat 14:00-da Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti və Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin ED 2.42 Birgə dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Atatürk prospekti 450, AZ 2000, Gəncə şəhəri, Azərbaycan.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin rəsmi internet saytında (www.adau.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “30” iyun 2022-ci ildə zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 20.06.2022
Kağızın formatı: 60x84
Həcm: 38 115 işarə
Tiraj: 100 ədəd